

Filosofia ja elämäkatsomustieto opetussuunnitelmissa

Oppiaineiden opetussuunnitelmatyöstä

TUUKKA TOMPERI

“Opetussuunnitelman perusteet” on hallinnollinen dokumentti, joka määrittelee perustan koulujen ja opettajien omalla täsmentävälle opetussuunnittelulle. Opetushallituksen vahvistamassa asiakirjassa käydään läpi koulutuksen yleiset perusteet, viitekehykset, arvoperustat ja tavoitteet sekä koulutuksen järjestämistä koskevat käytännön puitteet. Koulujen on toimittava opetussuunnitelman perusteiden määrittämällä tavalla. Viimeisimmät OPS-perusteet ovat vuodelta 1994, jolloin valtakunnallisia rajauksia väljentämällä siirryttiin kohti koulukohtaista suunnittelua ja purettiin yhteistä normitusta. Tuolloiset opetussuunnitelman perusteet määriteltiin huomattavan avoimiksi – todennäköisesti avoimemmiksi kuin missään muussa Euroopan maassa, jossa on vastaava yhtenäiskoulujärjestelmä.

Nyt myös julkisuudessa käydyssä koulutuskeskustelussa sävy on selvästi toisenlainen. Huolissaan ollaan koulujen yhdenvertaisuudesta ja koulutuksellisesta tasa-arvosta, koulujen työrauhasta ja luokattoman lukion mukanaan tuomista ongelmista. Myös opetushallinnossa virta vie nyt toiseen suuntaan ja kouluja halutaan palauttaa voimakkaammin samalle viivalle. OPS-perusteissa tämä tarkoittaa vahvempaa sitovuutta ja tarkempia määrittelyjä muun muassa oppiainekohtaisille tavoitteille, sisällöille ja arvioinnille.

Uusia OPS-perusteita on suunniteltu viime vuoden kesästä lähtien ja ne pyritään saamaan valmiiksi kuluvan vuoden loppuun mennessä. Ne astunevat voimaan vuonna 2004. Kutakin oppiainetta sekä perusasteen että lukion osalta on työstänyt erillinen työryhmänsä. Lukion filosofian työryhmään ovat kuuluneet filosofian ja elämäkatsomustiedon ylitarkastajan Pekka Elon lisäksi Jussi Kotkavirta, Pia Maria Nordström, Ukri Pulliainen, Tuovi Pääkönen ja Juha Savolainen. Lukion elämäkatsomustiedon työryhmässä ovat olleet Elo, Juha Eerolainen, Kari Koukkunen, Maria Nissilä, Pia Maria Nordström ja Tuukka Tomperi. Elämäkatsomustiedon

perusasteen opsyöstä vastaavat Elo, Satu Honkala, Eino Huotari, Hannu Juuso, Eero Salmenkivi ja Minna Vähämäki.

Oppiaineilla on paljon yhteistä, mutta myös omat erilliset haasteensa. Molempia on historiallisesti määrittänyt suhde toisiin oppiaineisiin. Filosofia oli sidottu pitkään psykologian opetukseen ja jäi lopulta 1980-luvulla sen kokonaan syrjäyttämäksi ennen paluutaan kaikille yhteisen oppiaineen statuksella lukioon vuonna 1994. Elämäkatsomustietoa uutena, vuoden 1985 opetussuunnitelmissa ensi kertaa esiintyneenä ja ”keinotekoisesti” luotuna oppiaineena on leimannut uskontokuntasidonnaisen katsomusopetuksen ylivoimaisen hallitseva asema. Historiallinen epäitsemäisyys ja alistaisuus toisille oppiainepirinteille selittää varmaankin osaltaan sitä perusteellista identiteetin rakentamista ja oman perinteen luomista, joka oppiaineiden kehittämistä on sittemmin luonnehtinut. Se on myös pohjustanut oppiaineiden läheisen keskinäisen sidoksen.

Filosofia

Filosofian osalta suunnitteluprosessi on ollut hankalampi, ja näkemyksissä opetuksen tavoitteista ja ydinsisällöistä näyttää olevan suuriakin eroja. Erityisen haasteelliseksi tilanteen tekee filosofian osa lukion tuntijakoesityksessä, joka määrittää sille yhden yhteisen ja kolme valinnaista kurssia (lukiokohtaisia valinnaisia kursseja voi olla useampiakin). Koska kaikille yhteisiä kursseja on vain yksi, synnyttää juuri sen koostaminen eniten erimielisyyttä. Yhtäältä on mietittävä filosofisen aineksen ydintä: jos oppilas opiskelee vain pakollisen kurssin, mitä hänen pitäisi filosofiasta sen jälkeen tietää? Ja toisaalta, mitä sellaista annettavaa filosofialla voi olla jokaiselle suomalaiselle lukiolaiselle, joka välittyy yhden lukiokurssin puitteissa? Ongelmia tuottaa myös pakollisen kurssin suhde valinnaisiin, koska niidenkin painotuksilla on etsittävä sopivaa tasapainoa filosofian osa-alueiden väliltä.

Monet opettajat ovat kokeneet ongelmalliseksi nykyisen pakollisen kurssin sisällöllisen paljouden, koska siinä on tarkoitus (sekä OPS-perusteiden että useimpien oppikirjojen mukaan) sivuta kaikkia keskeisiä filosofian osa-alueita metafysiikasta esteetiikkaan. Lisäksi oppikirjantekijät ovat tavallisesti tulkinneet OPSia myös niin, että ykköskurssilla on käytävä pääpiirteissään läpi koko eurooppalaisen filosofian historia. Kun tämän lisäksi filosofian opetuksessa pidetään keskeisenä ’ajattelun taitojen’ kehittämistä, käytännön elämämaailmasta etsittyjen probleemien käsittelemistä, oman maailmankuvan rakentamista sekä itsenäisen ja kriittisen asenteen etsimistä suhteessa omaan toimintaympäristöön (esim. mediakriittisyys), voi kaiken tämän mahdollistaminen yhden kurssin puitteisiin, eli n. 30-34 aktiiviseen opetustuntiin, ymmärrettävästi tuntua ylivoimaiselta.

Filosofian pakollinen kurssi näyttää kuitenkin synnyttävän niin paljon intohimoja, että niiden yhteensovittamisessa on suurimpana kiusauksena sellainen konsensus, jonka jälkeen kurssissa on taas kaikki se, mitä ennenkin. Nähtäväksi jää, mahdutetaanko siihen laajojen aihealueiden lisäksi lopulta myös tutustuminen filosofian historiaan, jota nyt ei mainita erikseen kurssisisällöissä.

Filosofian valinnaisiin kursseihin oli vahvasti ehdolla myös erillinen historiakurssi, jossa tavoitteena olisi ollut filosofian klassikoihin tutustuminen näiden omien tekstien kautta sekä filosofian aikakausien suhteuttaminen aikalaiskonteksteihin. Kiinnostava kurssi-idea jäi kuitenkin lopulta temaattisten kurssien jalkoihin. Samoin kannatusta oli erillisellä estetiikan kurssilla, jota nyt ei ohjelmassa ole, mutta joka on useissa lukioissa suosittuna koulukohtaisena kurssina. Ehkä yllättäväkin on, että näiden sijaan hahmotelmassa on etiikan kurssista erillisenä oma yhteiskunta- ja kulttuurifilosofian kurssinsa. Sen osalta voidaan epäillä, onko mielekästä käsitellä moraalialueita (yksilötasolla) ja yhteiskunnallisia kysymyksiä omina kokonaisuuksinaan. Ainakin nykyfilosofinen moraaliteoria suurelta osin (Rawls, Taylor, MacIntyre, Nussbaum, Singer, jne.) viittaisi siihen suuntaan, että tällainen etiikan ja politiikan erottaminen on keinotekoisia ja haitallista. Mainitun kolmannen valinnaiskurssin ’kulttuurifilosofinen’ osuus on sekin erikoinen tavoitellessaan aikalaisanalyttistä ja monin tavoin pikemminkin yhteiskunnallisiin tai katsomusaineisiin sopivaa ajankohtaisuutta (globalisaatio, postmoderni, monikulttuurisuus) eikä

niinkään sitä, mitä 'kulttuurifilosofia' on perinteisesti tarkoittanut lähialueineen (arvofilosofia, taiteen filosofia ja estetiikka, historianfilosofia, kasvatustilfilosofia).

Elämäkatsomustieto

Et:n ja filosofian keskinäinen läheisyys on paljolti tulosta oppiaineiden syntyyn ja historiaan liittyvistä käytännön kytköksistä. Filosofian ja elämäkatsomustiedon kouluopetuksen taustalla ovat olleet lähes kauttaaltaan samat vaikuttajatahot (esim. professorit Timo Airaksinen ja Ilkka Niiniluoto, oppiaineiden yhteinen ylitarkastaja Pekka Elo OPH:ssa sekä yhteinen opettajajärjestö Feto ry). Kuten opettajat ja oppilaat ovat huomanneet, filosofian ja et:n tavoitteet ja sisällöt ovat olleet liiankin lähellä toisiaan sekä opetussuunnitelmissa että oppikirjoissa. Opettajalta on vaatinut luovuutta saada kumpaankin selkeästi erottuva oma profiilinsa. Tulevissa opseissa on pyritty kiinnittämään tähän ongelmaan huomiota. Samalla et:a on haluttu linjata myös omaperäiseksi katsomusaineeksi, jota ei määrittäisi se, mitä uskonnon opetuksen sisällöiksi päätetään asettaa.

Läheisyydestä huolimatta filosofian nimeämistä katsomusaineeksi vuoden 1994 OPSissa on pidetty epäonnistuneena ratkaisuna. Ylipäätään katsomusaineen, katsomuksellisuuden tai katsomuksen käsitteitä on pidetty hämärinä. On selvää, että ainakaan filosofiaa ei voida yliopistollisena oppiaineena ja tieteenalana kuvata katsomuksellisuuden kautta. Elämäkatsomusta ja elämäkatsomustietoa on kritisoitu samoin käsitteellisestä epämääräisyydestä. Oppiainemike elämäkatsomustieto esiintyy nyt jo koululaeissa, joten sen muuttaminen onnistuisi vain lainsäätämisyjärjestyksessä. Nimeen liittyvä ongelma lienee kuitenkin lähinnä periaatteellinen, sillä 'elämäkatsomuksen' ja lähikäsitteiden vakiinnuttamista on tehty jo varhaiselta 80-luvulta alkaen, jolloin oppimäärää ryhdyttiin suunnittelemaan. Käytännössä lieneekin niin, että termi on jo saanut kohtuullisen vakiintuneen sisällön esimerkiksi niissä määritelmässä, joissa se kuvataan maailmankuvan ja -katsomuksen käsitteiden avulla. Epäilemättä elämäkatsomuksen käsite antaa nykyään täysin riittävän tarrtumapinnan oppiaineen kehitylle – ongelmaksi tuleekin oikeastaan tarrtumapinnan laajuus, koska vähäiselläkin kekseliäisyydellä huomaa elämäkatsomuksen liittyvän melkein mihin tahansa inhimillisen elämän puoleen.

Toisin kuin filosofiassa, elämäkatsomustiedon perus- ja lukioasteen kehittämisuunnista vallitsee melko suuri yksimielisyys, joka on helpottanut työryhmien työtä. Elämäkatsomustiedon työryhmät ovat tehneet yhteistyötä etenkin oppiaineen yleisen määrittelyn ja tavoitteiden asettelun osalta. Oppiaineen tilanne on kiinnostava juuri siksi, että se etsii omaa luonnettaan vapaana akateemisista tieteenalarajoista. Katsomusopetukselle tämä on suuri onni. Puhtaalta pöydältä lähdetessä voidaan esimerkiksi pohtia, mitä merkitsevät nuorten asenteista ja arvomaailmasta tehdyt empiiriset tutkimukset katsomusopetukselle. Tutkimuksista käy ilmi, etteivät nuorille tärkeät kysymykset keskity enää perinteisten katsomuksellisten auktoriteettien, uskonnollisuuden tai poliittisten ideologioiden ympärille. Ihmissuhteiden moraalit, oman elämän hallinta, tulevaisuusorientaatio ja identiteettivalinnat, elämäntapakysymykset ja informaali poliittinen toiminta, globaalit ongelmat, oikeudenmukaisuus, kuluttajuus, mediakulttuuri – tällaisten aiheiden suuri merkitys ja uudenlainen yksilöllisen toimijuuden ja massakulttuurin kohtaaminen niissä pitäisi tunnustaa ja tunnustaa katsomusopetuksen OPSissa. Muussa tapauksessa on vaarana, että katsomusopetus ei enää kohtaa sitä elämisaamaa, jossa oppilaat elävät.

Oppiaineiden luonnetta rajaa kuitenkin teoreettisia pohdintoja enemmän usein opetuksen käytännöllinen logiikka. Oppiaineena ja oppiaineena elämäkatsomustietoa on määrittänyt ennen muuta kaksi seikkaa: sen lainsäädännöllinen ja käytännöllinen rinnasteisuus uskonnon opetukseen sekä sen sisällöllinen ja institutionaalinen läheisyys filosofian tieteenalaan ja oppiaineeseen. Kuten todettua, jälkimmäinen ongelma on ratkaistavissa opetussuunnitelmia ja oppikirjoja uudistamalla. Ensin mainittuun seikkaan liittyy kuitenkin ongelmia, joiden ratkaisu edellyttäisi opetuksen järjestäjien ryhdistäytymistä. Edelleenkin et:n suurimmat haasteet eivät liity opetussuunnitelmiin, vaan kuntien ja koulujen välillä pitämättömyyteen uskonnottomien oppilaiden oikeuksista saada sekulaaria katsomusopetusta ja opetuksen järjestämiseen liittyviin suoranaisiin laittomuuksiin.

Ev.-lut.-opetus on monin tavoin saanut pitää hallitsevan asemansa. Esimerkiksi oppiaineen tunnustuksellisuuden vuoksi opettajalta edellytetään kirkkoon kuulumista, kun taas päinvastaista edellytystä ei et:n opettajille ole. Jokainen oppilas, tunnustuksestaan riippumatta, voi ha-

lutessaan osallistua ev.-lut.-opetukseen, mutta ei uskonnottomaan katsomusopetukseen. Uusien oppilaiden oletetaan automaattisesti kuuluvan ev.-lut.-opetukseen, elleivät heidän huoltajansa toisin vaadi. Elämäkatsomustiedon valitseminen edellyttää seurakuntaan kuulumattomuutta, eli käytännössä vanhempien suostumusta. Varsinainen käytännön tunnustuksellisuus ei siis kouluissa ratkaise vaan valtionkirkkovalvoo etujaan myös oppilaiden keskuudessa byrokraattisin perustein. Kouluja ei edelleenkään edellytetä huolehtimaan aktiivisesti siitä, että uskonnottomat oppilaat saavat oman vakaumuksensa mukaista katsomusopetusta koulussa – siinä missä luterilaisten oppilaiden oikeuksia valvotaan hyvin tarkasti.

Tilanne käy sitä ihmeellisemmäksi, mitä ilmeisemmäksi tulee yhteiskunnan 'monikulttuurisuus' myös katsomusten saralla. Luotettavana pidetyn katsomuskuntien tilastokalenterin tuorein globaali otos kertoo, että uskontokuntiin kuulumattomia (tilastoihin itsensä ei-uskonnollisiksi ilmoittavia) on maapallon väestöstä 13% eli yhteensä n. 780 miljoonaa.¹ Tämän päälle tulevat vielä ne, jotka tilastoihin ilmoittautuvat katsomukseltaan ateisteiksi, ja heitä on 150 miljoonaa eli 2,4%. Yhteen laskettuna näiden uskonnottomien joukko muodostaa siis kolmanneksi suurimman katsomuskunnan koko maailmassa, kristittyjen (2,05 miljardia / 33%) ja muslimien (1,24 miljardia / 20%) jälkeen. Tulos lienee sikäläkin yllättävä, että tapana on ollut ajatella valtakatsomusten joukkoon vain uskontoperustaisia tunnustusryhmiä, kuten kristittyjen ja muslimien lisäksi tyypillisesti esim. hindulaisuus, buddhalaisuus ja juutalaisuus – hyvänä esimerkkinä koulun uskonnon OPSit ja oppikirjat, joissa uskonnotonta vakaumuksellisuutta ei käytännössä mainita lainkaan.

Suurin piirtein sama voidaan todeta kansallisesta tilanteestamme. Vuonna 2001 suomalaisista kuului evankelisluterilaiseen tunnustuskuntaan hieman alle 85%. Jäljelle jäävästä 15% uskonnottomien osuus on huomattavan suuri, 12,9%, mikä tekee ryhmästä ylivoimaisesti toiseksi suurimman katsomuskunnan (esimerkiksi ortodoksien, katolilaisten, islaminuskoisten ja juutalaisten määrä on yllättävänkin vähäinen).² Joukko on kasvanut tasaisesti 1960-luvun jälkeen, koska vielä vuoden 1970 tilaston mukaan kirkkoon kuuluvia oli 95% kansasta. On ilmeistä, että uskonnottomien katsomuksellisuus ei ainakaan suomalaisesta koulusta käytävässä keskustelussa näy vielä lähellekään sillä painoarvolla,

jonka yllä oleva tilasto sille todellisuudessa antaa.

Ohessa julkaistaan tämänhetkinen työversio lukion filosofian ja et:n opetussuunnitelman perusteista. Perusasteen opetussuunnitelman perusteita ohessa ei ole niiden suuremman pituuden vuoksi. Myös ne löytyvät kuitenkin Feton internet-sivuilta, osoitteesta: www.feto.fi

Koko perusasteen ja lukion opetussuunnitelmatyö tuoreimpine yleisen osan hahmotelmineen on esillä Opetushallituksen internetsivuilla, osoitteessa: www.oph.fi

Opetushallitus ja ops-työryhmät toivovat palautetta ja keskustelua opetussuunnitelmista. Palautetta voi lähettää esimerkiksi ylitarkastaja Pekka Elolle (pekka.elo@oph.fi) tai tämän kirjoittajalle (tuukka.tomperi@uta.fi). Myös *niin&näin*-lehti julkaisee mielellään puheenvuoroja, keskustelua ja lukijakommentteja filosofian ja elämänkatsomustiedon opetuksen kehittämisestä. Puheenvuoroiksi tarkoitettuja kommentteja voi lähettää toimitukselle.

Viitteet

1. Barrett, David & Johnson, T. 2002. Annual Statistical Table on Global Mission: 2002. International Bulletin on Missionary Research Vol. 26, No. 1, January 2002, 22-23.
2. Vuoden 2001 tilasto: Uskonnottomat 659,797 (12,9%), Evlut. 4408,381 (84,9 %), Ortodoksit 55692 Jehovan Todistajat 18596, Katolinen Kirkko Suomessa 6793, Adventistit yhteensä 4409, Baptistit yhteensä 2291, Juutalaiset yhteensä 1158, Metodistit yhteensä 1267, Muslimeja yhteensä 1074, Suomen Bahá'í Yhdyskunta 472, Krishna-liike 37, Buddhalaisia 8. (Lähde <http://www.abo.fi/~tmartika/suomiuskonto/tutkimustilastoja.html>).